

Ольга Пуніна

DOI: 10.33608/0236-1477.2019.10.3-13
УДК 821.161.2 Стус

ХАРАКТЕР ВАСИЛЯ СТУСА ЯК ОСНОВА ПСИХОТИПУ ПИСЬМЕННИКА

Стаття є логічним продовженням низки міркувань, висловлених у дослідженнях "Наукова інтерпретація творчої особистості письменника: інтердисциплінарна стратегія", "Психотип Василя Стуса: до постановки проблеми". У цій науковій публікації унаочнено першу частину теоретичної концепції "психотип – креатор – образ". Авторка пропонує свій підхід для встановлення психологічного типу Василя Стуса, виявляє специфіку характеру письменника, на якому завжди лишають відбиток психічні способи адаптації. Аналіз літературно-побутових матеріалів, що містять опосередковані спостереження й самоспостереження над характером В. Стуса, дає змогу виявити особливості психологічної структури індивідуальності на основі багатьох ознак. Психологічна винятковість поета як цілісності визначена так: самодостатня, інтелектуально глибока людина сильної волі, схильна до експансивної реакції і в обхід компромісів. Осягнення морально-вольового, емоційного й інтелектуального складників Стусового характеру наближає до авторської моделі світоустрою.

Ключові слова: характер, літературно-побутовий матеріал, опосередковане спостереження, самоспостереження, психологічна характеристика, психотип.

Olha Punina. Character of Vasyl Stus as Basis of Writer's Psychotype

In the present paper the scholar refers to the first part of her theoretical concept "psychotype – creator – image" and focuses on the peculiarities of Vasyl Stus's character. This approach helps to define the psychological type of the poet. Psychic ways of adaptation always leave a mark on the character of the individual. The coincidence between indirect observations of friends, acquaintances and psychological self-characteristics of the writer gives especially important information for the researcher.

The analyzed materials include literary texts and different everyday life records that contain psychologically mediated observations and self-observations on the character of Vasyl Stus. These data allow identifying the specific psychological structure of personality based on many characteristics. The attributes 'strong-willed', 'vulnerable', 'sensitive', 'quicktempered', 'uncompromising', and 'intellectual' may be recognized as key features of this personality. The psychological exclusivity of Vasyl Stus is presented by the characteristics 'self-sufficient', 'intellectually deep man of strong will', 'inclined to expansive reaction and unsuited for compromise'.

The scrupulous attention to the moral, volitional, emotional and intellectual components of Vasyl Stus's character brings the researcher closer to determining the author's model of the world order. The defined psychotype of the writer helps to understand the interdependence of the psychological nature of the author and his literary style.

Keywords: character, literary and household texts, indirect observation, self-observation, psychological characteristics, psychotype.

Дмитро Стус, біограф, текстолог, автор сучасного наукового життєпису батька (ідеться про завершальну частину видання "Василь Стус: життя як творчість", 2004), зіткнувся з низкою складних питань, зокрема з тим, як писати біографічну книжку, пояснювати й інтерпретувати вчинки людини на приватно-особистісному рівні [22, 21]. На думку літературознавця, відповідь потребує

пошуку міждисциплінарного інструментарію й комплексної пояснювальної моделі психосоціальної цілісності особистості, що водночас вимагає по змозі об'єктивного звернення до конкретно-історичного матеріалу, широкого контексту (соціального, психологічного, ментального, родинного тощо) і літературно-побутових подробиць. З одного боку, біограф розглядає документи доби, що свідчать про дух часу: короткий щоденник В. Стуса, “свідомо” написані ним автобіографії, листи, незначні прижиттєві свідчення про поета. З другого – прокоментовано спогади, звертатися до яких слід з обережністю через їх оціночний компонент, адже часто згадка “виглядає прикрашеною та прилизаною замальовкою з пам'яті” [22, 25].

Аналогічним бачимо апелювання до літературно-побутових матеріалів при визначенні психологічного типу В. Стуса, передовсім ідеться про спогади сучасників, які за обсягом значно перевищують власне Стусів літературно-побутовий текст (щоденник, записи, епістолярій, автобіографії). Тому важливо з-поміж опосередкованих психологічних спостережень, озвучених товаришським колом, побачити спільне із “творчою біографією” В. Стуса. Отже, під час роботи з літературно-побутовими матеріалами головним обрано принцип збігу, що дозволяє якомога точніше скласти уявлення про людину з її реакціями, орієнтацією у світі та її сприйняттям – у ситуаціях і вчинках, тобто встановити психологічний тип письменника. Окрім того, саме збіги у спостереженнях і самоспостереженнях над рисами особистості В. Стуса уможливають матеріалізацію взятої за основу юнгіанської матриці (див.: [14; 15; 16; 17]) психологічного типу (інтроверсійний / екстраверсійний рух енергії й форма її виявлення через психологічні функції розуму, емоції, сенсорики й інтуїції [24, 351–354, 400–436]), що усвідомлюється як ідея [7, 137]. Ідеться про оприявлення в її межах психологічної структури індивідуальності на основі багатьох ознак і розшифрування списку моделей її поведінки (вони унаочнюють авторську модель світоустрою).

К. Г. Юнг не має конкретної сукупності взаємозв'язаних способів і прийомів доцільного проведення аналізу психологічної сутності особистості, що вимагає вироблення механізму, за яким визначення психологічного типу письменника буде найточнішим. Учений наголошує: психічні способи адаптації людини впливають на характер індивіда, лишаючи певні ознаки як результат такої дії. Доречно рухатись від цілого до частини: від визначення характеру В. Стуса як цілісності взаємно пов'язаних складників до їх розгляду в межах єдиного цілого. Тим паче, що спроб бодай окреслити специфіку характеру Стуса – безпосередньо самим творцем, від друзів і добрих знайомих до сучасних літературознавців (згадаємо про складний характер від Івана Геля чи екстатично-вибуховий характер від Галини Яструбецької [16, 34–36]) – чимало.

Психологи пропонують розуміти характер як індивідуальний стиль життя, що найвиразніше виявляється на рівні особистості, “де характер є засобом життя, послуговуючись яким індивід веде *діалог* з культурою, втілює себе у *svim*” [8, 437]. Утілення себе у світ передбачає те, що людина оприявнює себе в рішеннях, почуттях, оцінках, накресленні цілей, судженнях, духовних поглядах, справах, учинках, тобто діях у певних обставинах [6, 57; 13, 40–57]. Риси характеру визначають діяльність людини, за Філіпом Лершем, це “відносні константи, звичні властивості способу переживання, які повторюються в ході життєвих подій і детермінують душевне життя “тут і тепер” [6, 58].

Доречно в контексті цієї теоретичної вставки звернутися до думки самого В. Стуса, висловленої в листі до родини від 15 січня 1984 р., де він, даючи

синові настанови на подальше життя з акцентом на власній неспокійній натурі, що, певно, передалася й спадкоємцю, розмірковує про характер людини як стрижень особистості та потребу його формування. “Мені подобаються люди, – пише поет уже з остаточним переконанням у незворотності фатальних подій, – що, як кажуть, “путь буром”, тобто мають свій норів. Ці люди – нещасливі в житті, зазнають усіляких страждань (щасливі – здебільшого безхребетні, ті, що, як покірне телятко, дві матки ссуть). У житті доводиться обирати: або цікаву муку або нецікаве щастя. <...> Сам я зробив – для себе – вибір. <...>

Може, в Тебе моя натура: всюди Тобі невгвотно. Я, принаймні, ніколи не мав роботи до душі, а все тільки – про шматок хліба; добре мені було тільки за письмовим столом, серед дорогих книжок, перед папером, на самоті. Може, в Тебе натура бабусі Ілінки – така ж крута? І, може, вона дісталася Тобі разом із високими достоїнствами бабусі – винятковою чесністю, людською багатотою суттю, правдивістю, надщирістю, величезною працьовитістю. <...> Насамперед, сину, я хочу, щоб Ти мав свій характер, а не був розмазною, манною кашею для беззубих. Виробляй його постійно, не поступайся своєю волею перед обставинами. Бо Ти – це, насамперед, Твоя воля (бажання, мета, впертість і т. д.). <...>

Коли Ти матимеш свій характер – щоб був по Тобі і щоб був міцний, то буде найважливіше – за всякі там університети. Бо характер – це фундамент для майбутньої будівлі. Коли він міцний, то на ньому можна зводити хмарочоси, він витримає будь-яке навантаження” [20, 452–453].

Згідно з теорією індивідуальних відмінностей психолога Сергія Рубінштейна, аби з’ясувати характер, слід дати відповідь на питання “що є людина?” [13, 40], міркування В. Стуса прочитуються за аналогією: мати свій характер – це бути собою. Невипадковим бачимо й коментар синові щодо міцного характеру (за складних життєвих обставин у вольової людини лише міцнішає). В. Стус апелює власне до свого досвіду: батько – реальний приклад того, якою має бути людина з характером. В умовах багаторічного ув’язнення (з 1972 р.) і заслання, перманентного морально-психологічного тиску Стусова самохарактеристика внутрішньої міцності залишається незмінною, це підтверджують листи до дружини кінця 1977 – 1978 рр.: “Не хвилюйся, любя. Мене вже чорти не беруть: із кожним днем чую в собі твердіший дух – спасибі Мордовії” [20, 292]; “Про мене не хвилюйся. У вогонь я не лізу, а коли вкинуть – то гарту мені не забракне” [20, 300]; “Я, звичайно, не “муж і войовник”, але “ні компасу, ні серцю” не дам метатися” [20, 318].

По суті в січневому листі 1984 р. В. Стуса, написаному гранично відверто за принципом самоаналізу, попри постійне апелювання до конкретного адресата – сина – сфокусовано широкий спектр саме авторового психологічного єства: ідеться про особистість з вольовим характером у стані душевного неспокою, яка не терпить заперечень; не маючи змоги бути повноцінно щасливою в житті, така людина обирає самотність, страждання й урешті гідну смерть. Внутрішні якості В. Стуса оприявнює в листі й згадка про круту натуру бабусі Ілінки, матері, що в неї письменник удався, а отже, успадкував її виняткову чесність і правдивість, надщирість, величезну працьовитість. Д. Стус у письменницькій біографії “Василь Стус: життя як творчість” перманентно акцентує на цих спадкових рисах, обирає відповідний ракурс осмислення батькової постаті – людини з крицевим і свідомо сформованим характером, що в несправедливих умовах часто призводить до емоційних зривів [23, 62, 258, 75, 150]. Такі сенси в сконденсованій формі прочитуються в мотто до книжки про життєтворчість письменника, узятого біографом із листа В. Стуса до сина від 25 квітня 1979 р.: “Або світ прийме таким мене, як я є, як мене

народила мати – або вб'є, знищить мене. Але я – не поступлюся! І з кожної миті своєї, з кожного почуття й думки своєї зроблю свій портрет, тобто портрет цілого світу <...>” [23, 3]. Отже, Стусове *бути самим собою, мати самого себе* як квінтесенція його особистості – це індивідуалізація стилю життя, утілення унікальної людини у світі.

Іван Дзюба, Левко Лук'яненко, Михайлина Коцюбинська наголошували на такій специфіці характеру В. Стуса. В інтерв'ю 1991 р. з Богданом Підгірним Стусів товариш І. Дзюба зауважує: “По-перше, я взагалі повинен сказати, що це настільки морально кришталева людина, що тим, хто його не знав, навіть важко буде повірити, якщо все це розписувати і розказувати. А ті, хто знав його, тим не треба доводити, що це справді так було. Це рідкісна людина. Таких дуже мало людей, які самою своєю природою, як золото, гарантовані від якогось окислення, від якоїсь скверни. <...>”

Він був, я б сказав, моральним максималістом вольового характеру, вольового типу. В нього настільки сильна воля, спрямована на утвердження моральної високості і чистоти, настільки ця сила волі була, що він ні найменшого ні в чому попуску собі не давав” [10, 234].

У сприйнятті співв'язня Л. Лук'яненка крутий характер В. Стуса безпосередньо виявлявся в його взаєминах з адміністрацією каторжного табору ВС 385/63 в с. Кучино Пермської області. “Такі люди, – коментує політичний діяч, пригадуючи той час, – мало керовані. Я таких зустрічав і протягом першого періоду ув'язнення, і другий раз такі люди були. Один з них Василь Стус був. Він ставив свободу України вище всього, вище свого життя. Але він був самодостатня людина. Йому не потрібен був хтось.

<...> Ця самодостатність є викінченість особи. Але вона незручна іноді в тому, що людина не узгоджує своїх дій з іншими людьми. Він сам програмує свою поведінку. І іноді вона є дезорганізуючим моментом. Відносини з адміністрацією складаються в нього завжди погано, тому що він не вкладається в рамки. Він є рогатий і ті роги вилазять” [10, 142].

Якщо І. Дзюба, Л. Лук'яненко завважають морально-вольовий складник характеру Стуса, то його близька подруга М. Коцюбинська – емоційний. Матеріали кримінальної справи №5 В. Стуса 1980 р., де містяться протоколи допиту свідка М. Коцюбинської, та спогади, інтерв'ю й літературознавчі праці 1990 – 2000-х років про поета накреслюють опосередковану характеристику “кришталево чистої” людини, яка вабила своєю “відкритою безкомпромісною” вдачею [18, 557, 377]. Із протоколу допиту свідка Коцюбинської від 10 липня 1980 р.: “Глибоко переконана, що це людина широких гуманістичних переконань, абсолютно позбавлена націоналістичної обмеженості. Я б назвала його “людиною з оголеною совістю”. Він не здатний не прореагувати на несправедливість, якщо він вважає її несправедливістю, до яких би наслідків це не призвело і для нього, і для його родини. Він схильний загострювати, доводити до крайнощів, ніколи не “згладжує кути”. Однак мета, яку він переслідує, завжди глибоко гуманістична й демократична” [18, 378]. В інтерв'ю 1990 р. з Богданом Підгірним вона характеризує Стуса як “оголений нерв”, тобто як людину надзвичайно вразливу, постать з “оголеним сумлінням” [10, 56]. На її думку, Стус-особистість увесь час еволюціонував, а “на його реакції накладалися вже ці безперервні поневіряння і ті приниження, проти яких він повставав. І вже просто оголений нерв, просто нервових сил у нього, можливо, не було в кінці. Може, тому була така абсолютна гострота реакції. Але й оцей вододіл, те, що добре, і те, що погано, те, що відповідає сумлінно, і те, що ні, – це було завжди в ньому домінантою” [10, 56].

Для М. Коцюбинської В. Стус – людина нервова, нестримна, спонтанна, яка самобутньо реагувала на ситуації-виклики, здатна на активний протест, що й виявлялося в його поведінці й учинках. Показова Стусова реакція під час доленосної в його житті події 4 вересня 1965 р., докладно описана товаришкою: “Я пригадую, що я просто обняла його, бо *він тремтів кожною клітиною свого тіла*. Я до того ще не знала, *наскільки він вразливий*. І мені вже тоді подумалося, як ти житимеш, хлопче, в цьому світі. Я це відчувала якось по-жіночому, і хоч я не набагато старша, може, по-материнському, може, по-сестринському. <...>

<...> І ми вийшли разом. Я це дуже добре пригадую. Я так його взяла тісно під руку. Він же трошечки ніби заспокоївся, *його просто морозило, нервово так*” [курсив мій. – О. П.] [10, 52–53]. На думку М. Коцюбинської, непристосований до компромісів В. Стус “сприймав оголеним нервом не тільки те, що стосувалося його особисто” [5, 120], відтак акція в кінотеатрі “Україна” свідчила про перейдений рубікон і нову дорогу: вона “мала привести людину такої емоційної наснаги, такого мембранно чутливого сумління, такої абсолютної безкомпромісності, як він, на Голгофу” [5, 120–121].

У визначенні особливостей емоційного складника характеру В. Стуса важить той момент, що спостереження М. Коцюбинської збігаються із психологічними характеристиками, які давало поету його оточення. Ідеться про Стусове загострене сприйняття дійсності – не завжди врівноважене, вразливе, чуттєве. Так, у спогадах Володимира Вербиченка (Буца) “Аура втраченого кохання” про донецький період життя В. Стуса, зокрема його стосунки з Олександрою Фроловою й роботу в обласній газеті “Соціалістичний Донбас”, мовиться про особливості його іронічного характеру, не завжди врівноваженого, що не визнавав притишеного тону, “неприборканого і зятятого божевільно” [3, 97, 99].

Фахову характеристику завважуємо у спогаді зі спогаду “Двадцять днів зі Стусом” лікаря-психіатра Семена Глузмана, якого, власне, приголомшує ця людина з “красивим нервовим обличчям” [4, 154]. Коментуючи психіатричний огляд поета в травні 1972 р., С. Глузман висловлює нерозуміння такої дії, адже з його професійного погляду він був абсолютно здоровий. Двадцять днів, проведених разом з В. Стусом, дали можливість лікарю-психіатру сформуванню свій незалежний “діагноз”: Стус – це “людина без шкіри, що гостро відчувала фальш, брехню і чужий біль” [4, 159]. Такою промовистою й влучною метафорою Глузман зафіксував одну з основних відносних констант Стусової індивідуальної своєрідності: ідеться про вразливість людини, яка гостро відчуває, і має властивість, притаманну дітям, не приховувати своїх почуттів [4, 156–157].

Якщо звернутися до листа В. Стуса середини 1976 р., адресованого дружині та написаного очевидно під час чергового покарання у штрафному ізоляторі мордовського табору, то можна помітити, як опосередковані спостереження В. Вербиченка, М. Коцюбинської, С. Глузмана збігаються з авторською самохарактеристикою. У Стуса так: “експансивність моєї натури – холод і жар”, “жар і холод мого темпераменту” [20, 227]. Отже, за чуттєву основу власного характеру він визнає експансивність, тобто властивість у значенні запалу, нестриманості, гарячковості, збудливості. Ще кілька конкретних документів також указують на таку особливість Стусового характеру. Це передусім матеріали з кримінальної справи №5, зокрема свідчення першого тому, що стосуються кримінального провадження 1972 р. Так, в акті №643 стаціонарної судово-психіатричної експертизи В. Стуса від 23 травня 1972 р. щодо обстеження психічного стану зазначено: “Визнає, що підвищено

дратівливий, чутливий. Вважає, що це наслідки “ненормальних умов існування” (в оригіналі рос. – “повышенно раздражителен, чувствителен”) [18, 132]. В. Стус акцентував на вразливості й гарячковості характеру (ці риси ще “помножені на впертість” [18, 134]) в останньому слові під час суду у вересні 1972 р., багато в чому неоднозначному (ідеться про порушення власних етичних норм, аби, за Д. Стусом, “вберегти від знищення Божого дару” [23, 315]), проте водночас із маркерами “чесності з собою”.

Беручи до уваги думку Сергія Рубінштейна про вплив темпераменту на формування характеру, зміст якого невіддільний від спрямованості особистості [13, 52], слід зазначити, що у випадку з В. Стусом експансивність йому органічно притаманна. За приклад, окрім події в кінотеатрі “Україна”, описаної М. Коцюбинською, можна взяти інші показові ситуації, що відтворюються у літературно-побутових матеріалах безпосередньо Стусом. Зокрема, Стусові записки “З таборового зошита” (1982) у період від зими 1977 р. (етапування на заслання в селище ім. Матросова Тенькінського району Магаданської області) до початку 1980-х років (перебування в таборі особливого режиму ВС-389/36 у селищі Кучино Чусовського району Пермської області) вказують на особливості реакції принципової, чесної людини із загостреним почуттям справедливості.

За словами Сергія Гальченка, “З таборового зошита” – це “психологічно-суб’єктивна характеристика доби останніх років “імперії зла”, де “Василь Стус з максимальною одвертістю, не добираючи слів, не згладжуючи гострих кутів, не озираючись на невідворотність покарання, неминучість якого розумів, дає чіткі, подекуди пророчі й афористичні характеристики часу, людям, подіям, гострі й нещадні оцінки” [19, 532]. Ця гострота й нещадність Стусових оцінок у записках, про що пише Гальченко, межує з гостротою ще одного виміру – внутрішнього, коли йдеться про ступінь вияву в рішеннях і вчинках певних душевних переживань.

Нестерпні (травмогенні) умови, що в них перманентно перебуває В. Стус, описуючи п’ятдесят три дні етапування на Калиму, життя в селищі ім. Матросова та Кучино, по суті, витравлюють його здатність довго витримувати неприємне й небажане, звідси щоразу рішуче заперечення, протест у різних формах – словесній, дієвій. Приміром із запису третього: “*Тепер цькування зайшло на нове коло. До кімнати підселяли п’яниць (це вони згодом виявилися свідками на новому процесі). Вони пили, і мені в кімнаті один із них навіть помочився в чайник. Коли я протестував, мені казали: “Молчи, а то опять попадешь, где был”. Я вимагав відселити їх – це нічого не давало. Я намагався знайти десь кімнату – мені було заборонено це зробити.*

Стало відомо, що *КГБ, міліція, партком старанно нацьковують проти мене людей*. Одному з них, наприклад, запропонували підкласти в мої речі рушницю або ніж, іншому – підпоїти мене. <...>

Кожного вечора до мене хтось з’являвся – то комсомольський патруль, то міліція. *Розмова була недоброзичлива, провокаційна.* <...>

І тут дістав я телеграму, що батько при смерті. Але міліція мене не пустила – *мені довелося оголосити голодівку на знак протесту*. Через тиждень вони таки дозволили, але перед тим протримали цілу ніч у КПЗ – за те, що на дверях кімнати я вчепив оголошення: “Прошу не заважати. Голодівка з вимогою надати змогу поховати батька” [курсив мій. – О. П.] [19, 489].

У таких (переважно провокаційних) ситуаціях тотального стеження, погроз, приниження людської й національної гідності, постійного випробовування нервів активний протест В. Стуса чи не єдино можлива адекватна реакція експансивної особистості, яка прагне зберегти право на власну гідність і морально-психологічну суверенність [11, 137]. Самозахист шляхом рішучого

заперечення, гостра реакція у відповідь на гидотні дії – одна з основних змістових ліній “З таборового зошита”. Так, у записі четвертому поет, згадуючи статтю квазіжурналістки Супряги “Друзья и враги Василя Стуса” із закидами мовляв “готов грабить и убивать”, “похож на фашиста” тощо, демонструє свою реакцію на подібні звинувачення й висловлюється щодо власної твердої позиції, яка визначає характер його поведінки – позиції опору: *“Я почав відповідати на брехню досить різко і аргументовано. Режисери побачили, що вистава може не вийти – почали обструкцію, не даючи мені говорити. Нічого не лишалося як покинути залу разом з дружиною, звинувативши публіку в боягузстві.*

А в пресі не вщухала буря: *десятки читачів обурювалися моєю поведінкою, за звичайною радянською звичкою. Тепер становище моє стало ще драматичніше. Прощаючися з дружиною, я заявив їй: “Відчуваю, що бачитися вдруге доведеться, напевно, в таборі”. Вона згодилася з тим, тамуючи сльози. Але голови гнути я не збирався, бодай що б там не було. За мною стояла Україна, мій пригноблений народ, за честь котрого я мушу обставати до загибуні”* [курсив мій. – О. П.] [11, 490–491]. До речі, у кількох листах до друзів за 1978 р. – подружжя Калинців, товариша Олега Орача – В. Стус звертається до цього випадку публічної дифамації, зокрема дає такі самохарактеристики, що вкотре підкреслюють його морально-вольову самодостатність й емоційну самобутню реакцію. Наприклад, у листі до Ірини та Ігоря Калинців від 13 вересня 1978 р. він пише: *“Я “пер буром”, як трактор, бо не маю причин гнутися. Щось таке порішили (бо я з дружиною покинув зал, оскільки не дали докінчити) – просити МВД, аби воно мене виховувало, а з рудника мене забрали (куди? знова в тюрму?). Одне слово, чуюся, як беззбройний глadiator на арені римського цирку – перед дикими звірами. Ще: як у банці з павуками. Усіляка гидота верне од мене носа: сичить услід. Як у театрі абсурду, як у п’єсах Ібсена, як у “Носорогах” Йонеско. Цікаво, хіба ні? А я займаюся тим, аби не попускати голови – перед т. зв. доброчесністю їхньою”* [21, 152]. А лист до О. Орача від 3 грудня 1978 р. доповнює письменницький психологічний автопортрет метафорою сильної особистості: *“Одне слово – я як рокований на розтерзанні дикими звірами в римському цирку. Оббріханий, зневажений, але гордо тримаю голову – аж їм кров із зубів”* [курсив мій. – О. П.] [21, 157].

Не менш показові випадки, описані В. Стусом пізніше, зокрема у відповідь на численні провокації, звинувачення в алкоголізмі, збереженні зброї, порнографічного тексту чи вибухової речовини. У цей час написана друга заява до Верховної Ради СРСР про відмову од громадянства/рабства “доведеного до краю” письменника (запис п’ятий), і як наслідок відбувається “кабінетне судилище” в березні 1979 р. з погрозами відправити Стуса до табору особливого режиму. Стусова реакція експансивна й водночас безкомпромісна: *“Я поцінував ситуацію як крайню і вирішив відповідати йому належно. Коли директор спробував трохи розрядити атмосферу, я зупинив його: “Про що мова? У нього в одній кишені ордер на арешт, а в другій наручники!”. Це кабінетне судилище тривало з годину. Цим епізодом, здається, закінчилася спроба КГБ взяти мене штурмом”* [19, 492]. Цю позицію безкомпромісності в Стусових записках самобутньо маркує містка метафора “горла обурення і протесту” [19, 493], коли сильна особистість, інтуїтивно усвідомлюючи власну безвихідь на рівні фізичного існування, залишається собою: *“Коли життя забрано – крихт я не потребую”* [19, 493]. Звідси й відповідні – гарячкові – учинки, часто не зрозумілі іншим: серед них вступ до Гельсинської групи по поверненню до Києва в 1979 р., близьких людей до якої, Василя Овсієнка, Миколу Горбала, Юрія Литвина та інших, брутально репресували (а пізніше і Стусова згода очолити другу українську Гельсинську групу, що серед київської інтелігенції

розцінювалося за “повне безумство”, адже це “гарантія нового арешту” [23, 334]).

Принциповий В. Стус гостро реагує на ситуації в несприятливих умовах. Слід порівняти його реакцію на світ за комфортних, спокійних умов, коли є можливість для інтелектуально-творчого розвитку. Тут привертає увагу опосередкована характеристика в спогаді “Чебрець на могилу філера” близького Стусового товариша київського періоду Генріха Дворка, який, згадуючи вечори молодих українських поетів наприкінці 1960-х років у його помешканні, висловлює такі спостереження щодо поетового поведіння: “Василь на цих вечорах був дуже стриманим, старався не привертати до себе уваги. Він міг цілий вечір просидіти мовчки, а це чотири-п’ять годин, деколи такі зустрічі тривали до ранку. Його поведінка була якоюсь відстороненою, в жестах, голосі, міміці не виявлялось ніяких емоцій, але при цьому відчувалася внутрішня емоційна напруга, всередині у нього весь час щось нуртувало. Видно було, що він дуже уважно сприймає все, що відбувається навколо, й інтенсивно пропускає його крізь себе” [курсив мій. – О. П.] [2, 101]. Отже, зовні відсторонена поведінка В. Стуса – стримана, мовчазна, непомітна – у процесі сприймання, осмислення, оцінки супроводжується внутрішньою збудливою, інтенсивною реакцією. Поетова зовнішня стриманість та внутрішня напруженість дає можливість Г. Дворку зробити висновок про “двох Василів”: один спокійний і витриманий, другий – “весь час напружений, як стиснута пружина” [2, 101–102]. Така поведінка поета, озвучена в спогаді Г. Дворка (пригадаємо водночас характеристику М. Коцюбинської “оголений нерв” і відсторонення, а чи й самостереження Стуса “холод і жар”), на думку Стусового товариського кола різних життєвих періодів (від часів студентства до ув’язнення), чітко виявляється на рівні його інтелектуальних властивостей.

В інтерв’ю 1990 р. О. Орача споминає про Стуса студентсько-донецького й київського періоду переростає в розлогу характеристику його розумових здібностей, інтелектуальної активності, глибини когнітивної сфери. Орач відзначає Стусове інтенсивне інтелектуальне зростання, уміння формулювати й відстоювати власні погляди, оригінальність висловлювання, самостійність та послідовність мислення – так зване раціональне мислення (відсторонення). Один із коментарів: “Знаєте, коли читаєш його письмо на аркуші, то бачиш, як послідовно і переконливо лине думка. А манера усного спілкування була дещо оригінальна. Він не спішив говорити. Думки в нього обганяли слово. Він наче гарячі грудки клав перед тобою, коли розмовляв. У нього було таке “е-е-е” між словами, він так тягнув. Він намагався стримати думку, аби вона була безпомильна. Якби ж покласти на папір, то там було би все логічно і послідовно” [9, 235–236].

О. Орач також зауважує таку ознаку внутрішнього світу Стуса, як надзвичайна емоційність, невіддільна від пізнавальної сфери письменника (напруження): “Внутрішньо він був надзвичайно емоційний. Це бомба була, безперечно, емоційна. Видно, що пашіла енергія. Але було вміння стримувати себе. Почувалася велика переконаність в тому, що він каже” [9, 236]. О. Орач, зокрема, описує поетів погляд – той невербальний спосіб передачі інформації, що виступає зовнішньою формою існування емоції [12, 355] і здатен викликати емоції інших. Орачеві йдеться про інтенсивність Стусового душевного переживання та його вплив на співбесідника під час інтелектуально-творчого діалогу: “А збрехати йому не можна було, бо він дивився наскрізь, як на рентгені. Василеві збрехати неможливо було, бо він дивився делікатно, але проникливо. В душу дивився” [9, 235–236].

Євген Сверстюк у своєму інтерв'ю Богдану Підгірному (1990 р.) неодноразово акцентує на оригінальності Стусової манери спілкування й особливому впливові на учасника розмови. На його думку, В. Стус був більше зосереджений у собі, проте конструктивно реагував на зауваження опонентів-співбесідників і робив їх предметом думки [9, 279–282], що свідчить про письменникову критичність мислення як усвідомлений контроль за ходом інтелектуальної діяльності й показник сили особистісно-мотиваційної сфери [12, 309]. Зауважуючи в розмові з журналістом те, що Стус був людиною егоцентричного складу, творчою особистістю, Є. Сверстюк деталізує специфіку спілкування з іншими: “У розмові він був дуже уважний слухач. І були дуже чіпкі якісь спостереження. Інколи хотілося його думку запам'ятати, записати. Він був дуже активний, дуже активна увага, дуже активний спосіб мислення, і нестандартний” [9, 285]. Отже, процес взаємного обміну діяльністю й інтересами дав змогу Сверстюку робити висновки про Стусів нестандартний спосіб мислення чи то, мовою психологічної науки, дивергентність його творчого продуктивного мислення, що виявлялася в оригінальних думках та ідеях. Недаремно філософ і культуролог Сверстюк, даючи відповідь на питання Підгірного “Хто для вас і що для вас Стус особисто?”, описує поетів афективний простір й особистість у цілому: “Він був завжди тією людиною, яка складає половину тюрми. І на волі він теж індукував це як *потужний моральний генератор*, з яким спілкуєшся. І навіть тоді, коли він виявляє в чомусь слабкість, все-таки, відчуваєш *особу, яка масштабно відчуває, мислить*. Це потрібно завжди людині. Це всім потрібно. Хоч страшенно незатишно буває з ним. *Донкіхотство має діапазон набагато ширший, ніж у Сервантеса*” [курсив мій. – О. П.] [9, 297]. Синтез масштабності мислення й чуття Стуса, його морально-етичний стрижень із нахилом до шляхетних ідеалів, відданості одній ідеї, що окреслює внутрішній світ інтровертно-спрямованої особистості, для Сверстюка унаочнює тип *людини, яка дорівняє до себе чи то наближається до абсолюту* [9, 297].

І якщо спостереження над особливостями психологічної конституції В. Стуса приводять Є. Сверстюка до думки про тип людини, що наближається до Абсолюту, то міркування російського письменника Леоніда Бородіна над Стусовою природою – його принциповість, позиція шаленого опору, виведена в найвищий ступінь за другого ув'язнення, нервовість та імпульсивність – узагальнюють психологічний образ поета. Бородін, даючи інтерв'ю Б. Підгірному, опублікованому у виданні “Нецензурний Стус”, зауважує: “Якби мені запропонували намалювати психологічний образ поета, чи назвати, то я б автоматично вимовив “Стус” [10, 5], “...у Василя було все, що має бути притаманне поету. Навіть у поведінці, навіть у манері спілкування” [10, 19]. Очевидно, Л. Бородіну, як і О. Орачу та Є. Сверстюку, важив креативний рівень інтелектуальної активності Стуса з його самостійною постановкою та розв'язанням питань, з дивергентністю продуктивного мислення. За згадками Бородіна, В. Стус неодноразово вражав товариша-співв'язня оригінальністю свого мислення, джерелом якої він убачає критичну свідомість. “Можна з думкою не погодитися, – коментує російський письменник, – або потрактувати її як суперечливу, проте вона має сама собою якусь естетичну цінність. Стус постійно демонстрував ось такий тип мислення. Він або підтверджує, або заперечує. Але робить так оригінально, що сприймаєш спочатку форму, як це робиться” [10, 20].

Показово окреслює Стусову манеру мислення в розмові 1991 р. з журналістом Підгірним Роман Корогодський: “Я б хотів на тому зупинитися, що це людина, в якій якимись великими потоками йшли різні думки, різні пристрасті. І цей

цунамі мав фронт не якогось одного коридору, а у всі боки, і заливав його” [10, 87]. Метафоричне бачення Корогодського Стусової пізнавальної діяльності можна описати власне психологічними характеристиками широти й гнучкості поетового мислення як важливих передумов творчості, що засвідчують здатність до постійного пошуку нового [1, 95]. Р. Корогодський обрисовує й ширший контекст інтелектуальної сфери особистості В. Стуса. Зі слів товариша, поет – багатогранний як людина і неординарний як співрозмовник. Це особистість блискучого розуму, величезних знань і виняткової внутрішньої зібраності. Зі Стусом було непросто розмовляти, адже у відстоюванні власних поглядів він може бути нетерпимим, водночас Корогодський зауважує: поет дослуховувався до інших і виявляв надзвичайну терплячість [10, 82, 90]. Неодноразово зацентровано на значенні думок В. Стуса: дуже помітний у своїх судженнях, власні погляди – “головна його риса, про що б він не говорив” [10, 82, 90]. Це підтверджує і його інтелектуальний набуток у ліричній, епічній, епістолярній і літературно-критичній формі, уповні неусвідомлений, науково не вивчений.

Отже, аналіз літературно-побутових матеріалів, що містять показові спостереження й самоспостереження над характером В. Стуса, дає змогу виявити специфіку психологічної структури індивідуальності: самодостатня, інтелектуально глибока людина сильної волі, схильна до експансивної реакції та непристосована до компромісів. Його психологічну винятковість часто окреслюють влучні метафоричні характеристики на зразок “оголеного нерву” М. Коцюбинської чи “людини без шкіри” С. Глузмана, сигналізуючи й про основні маркери психологічного типу. Прискіплива увага до морально-вольового, емоційного й інтелектуального складників Стусового характеру чи не найкраще наближає до авторської моделі світоустрою – психотипу, визначення якого дає змогу виявити взаємозумовленість психологічної природи автора і його художнього стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П. Психологія літературної творчості: навч. посіб. – Київ: Академвидав, 2014. – 216 с.
2. Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів / упоряд. В. Овсієнко. – Київ: ТОВ “Видавництво “Кліо”, 2013. – 684 с.
3. Вербиченко В. Аура втраченого кохання. Спогад про Василя Стуса // Вітчизна. – 2002. – №9–10. – С. 93–108.
4. Глузман С. Рисунки по пам'яті, или воспоминания оцидента. – 2-е изд., испр. и доп. – Киев: Горобец, 2016. – 532 с.
5. Коцюбинська М. Мої обрії: в 2 т. Т. 2. – Київ: Дух і Літера, 2004. – 386 с.
6. Лерш Ф. Структура особи / пер. з нім. І. Іващенко [та ін.]. – Київ: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2014. – 560 с.
7. Моклиця М. Тарас Шевченко як психологічний експресіоніст // Сучасність. – 2002. – №7–8. – С. 136–149.
8. М'ясоїд П. Загальна психологія: навч. посібник. – 3-тє вид., випр. – Київ: Вища школа, 2004. – 487 с.
9. Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 1 / упор. Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 336 с.
10. Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Частина 2 / упоряд. Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 320 с.
11. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – Київ: Вища школа, 1982. – 216 с.
12. Психологія: підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. – 6-тє вид., стереотип. – Київ: Либідь, 2008. – 560 с.
13. Психологія індивідуальних различий / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – Москва: ЧеРо, МПСИ, 2006. – 776 с.
14. Пуніна О. Експресіоністичний образ тигра в художніх творах Емми Андіївської, Василя Стуса й Олега Солов'я // Емма Андіївська: Проблеми інтерпретації. – Донецьк: Норд-Прес, 2011. – С. 84–95.
15. Пуніна О. Наукова інтерпретація творчої особистості письменника: інтердисциплінарна стратегія // Султанівські читання: зб. статей / редкол.: І. В. Козлик й ін. – 2019. – Випуск 8. – С. 63–74.
16. Пуніна О. Психотип Василя Стуса: до постановки проблеми // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – Випуск 24. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2016. – С. 25–42.
17. Пуніна О. Скульптурно-живописна модель інтерпретації творчої особистості Василя Стуса // Слово і Час. – 2018. – №1. – С. 38–48.

18. Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. – Харків: Віват, 2019. – 688 с.
19. Стус В. Твори: у 4 т., 6 кн. / голова ред. кол. М. Коцюбинська. Львів: Просвіта, 1994–1999. – Т. 4: Повісті та оповідання. Незакінчені твори. Сценарії. Літературна критика. Заяви, публіцистичні листи та звернення. З таборового зошита / упор.: М. Гончарук, С. Гальченко. 1994. – 544 с.
20. Стус В. Твори: у 4 т., 6 кн. / ред. кол. С. Гальченко, М. Гончарук та ін. – Львів: Просвіта, 1994 – 1999 – Т. 6. [Додатк. т.] Кн. 1: Листи до рідних / упор. О. Дворко, М. Коцюбинська. – 1997. – 496 с.
21. Стус В. Твори: у 4 т., 6 кн. / ред. кол. С. Гальченко, М. Гончарук та ін. – Львів: Просвіта, 1994 – 1999 – Т. 6. [Додатк. т.] Кн. 2: Листи до друзів та знайомих / упор. О. Дворко, М. Коцюбинська. – 1997. – 264 с.
22. Стус Д. Василь Стус: відкрита книга біографії // Василь Стус в контексті європейської літератури. Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – Випуск 6. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2001. – С. 19–36.
23. Стус Д. Василь Стус: Життя як творчість. – Київ: Факт, 2005. – 368 с.
24. Юнг К. Г. Психологические типы / пер. С. Лорие. – Минск: ООО “Харвест”, 2003. – 528 с.

REFERENCES

1. Bilous, P. (2014). *Psykhobohiya literaturnoyi tvorchosti*. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian]
2. Ovsyenko, V. (Ed.). (2013). *Vasyl' Stus: Poet i Hromadyanyn*. Knyha spohadiv ta rozдумiv. Kyiv: Klio. [in Ukrainian]
3. Verbychenko, V. (2002). Aura vtrachenoho kokhannya. Spohad pro Vasylya Stusa. *Vitchyzna, 9-10*, 93–108. [in Ukrainian]
4. Hluzman, S. (2016). *Rysunky po pam'yaty, yly vospomynannya otsyidenta*. Kyev: Horobets. [in Russian]
5. Kotsyubynska, M. (2004). *Moyi obr'iyyi*. (Vol. 1–2. Vol. 2). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian]
6. Lersh, F. (2014). *Struktura osoby*, trans. from Ger. Kyiv: Univ. Vyd-vo PULSARY. [in Ukrainian]
7. Moklytsya, M. (2002). Taras Shevchenko yak psykholohichnyy ekspresionist. *Suchasnist, 7-8*, 136–149. [in Ukrainian]
8. Myasoyid, P. (2004). *Zabalna psykholohiya*. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian]
9. Pidhirny, B. (Ed.). (2002). *Netsenzurnyy Stus*. (Parts 1–2. Part 1). Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. [in Ukrainian]
10. Pidhirny, B. (Ed.). (2002). *Netsenzurnyy Stus*. (Parts 1–2. Part 2). Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. [in Ukrainian]
11. Voytko, V. I. (Ed.). (1982). *Psykhobohichnyy slovnyk*. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian]
12. Trofimov, Yu. L. (Ed.). (2008). *Psykhobohiya*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]
13. Hyppenreyter, Yu. B., Romanov, V. Ya. (Ed.). (2006). *Psykhobohyya yndyvydualnykh razlychyu*. Moskva: CheRo, MPSY. [in Russian]
14. Punina, O. (2011). Ekspresionistychnyy obraz tyhra v khudozhnikh tvorakh Emmy Andiyevskoyi, Vasylya Stusa y Oleha Solovyva. *Emma Andiyevska: Problemy interpretatsiyi*. Donetsk: Nord-Pres, 84–95. [in Ukrainian]
15. Punina, O. (2019). Naukova interpretatsiya tvorchoyi osobystosti pysmennyka: interdystyplinarna stratehiya. *Sultanivski chytannya, 8*, 63–74. [in Ukrainian]
16. Punina, O. (2016). Psykhotyp Vasylya Stusa: do postanovky problemy. *Aktualni problemy ukraiynskoyi literatury i folkloru, 24*, 25–42. [in Ukrainian]
17. Punina, O. (2018). Skulpturno-zhyvopysna model interpretatsiyi tvorchoyi osobystosti Vasylya Stusa. *Slovo i Cbas, 1*, 38–48. [in Ukrainian]
18. Kipiani, V. (Ed.). (2019). *Sprava Vasylya Stusa. Zbirka dokumentiv z arkhivu kolysnobo KDB URSR*. Kharkiv: Vivat. [in Ukrainian]
19. Stus, V. (1994). *Tvory*. (Vol. 4). Lviv: Prosvita. [in Ukrainian]
20. Stus, V. (1997). *Tvory*. (Vol. 6. Part 1). Lviv: Prosvita. [in Ukrainian]
21. Stus, V. (1997). *Tvory*. (Vol. 6. Part 2). Lviv: Prosvita. [in Ukrainian]
22. Stus, D. (2001). Vasyl Stus: vidkryta knyha biohrafiiy. *Vasyl Stus v konteksti yevropeyskoyi literatury. Aktualni problemy ukraiynskoyi literatury i folkloru, 6*, 19–36. [in Ukrainian]
23. Stus, D. (2005). *Vasyl Stus: zbyttya yak tvorchist*. Kyiv: Fakt. [in Ukrainian]
24. Jung, K. G. (2003). *Psibologicheskie tipy*. Minsk: ООО “Harvest”. [in Russian]

Отримано 13 серпня 2019 р.

м. Вінниця

